

biliniyor. Gerçekten de 24 Ocak kararlarında devalüasyon ve KİT zamlarının oranları IMF'nin beklentilerinin bir hayli üzerindeydi. 1983 sonrasında dış ticaret ve kambiyo rejimini liberalleştirirken Dünya Bankası'nın "yapısal uyum" modelinin doğrultusunda; ancak kimsenin beklemediği bir hızla hareket ederek Banka yöneticilerini şaşırtmış ve mutlu kılmıştı. Keza, ülke içindeki toplumsal güçlerden herhangi bir etkili talep ve baskı gelmemesine rağmen uluslararası sermaye çevreleri için büyük önem taşıyan "özelleştirme" ve "yabancı sermayeyi ayrıcalıklı kılma" gibi politikaları yürütmekte ısrarı da dikkati çekmiştir. Bürokrasinin üst katlarına klasik ve ulusal bürokratların yerine çift pasaportlu, ABD yetiştirmesi ve kozmopolit uzmanları yerleştirmesi; bazılarını siyasette ön plana çıkarması da dikkat ve takdirle izlenmiştir. Bu alanlardaki meziyetleri Turgut Özal' a o derecede prim kazandırmıştır ki, başka ülkeler için kredi akımlarının kurummasına yol açan "aksamalar", örneğin IMF'nin finansal limitlerinin sürekli ihlal edilmesi hoşgörüyü karşılanmış; bunlar Türkiye'nin, ekonomik politikalar ve başarılar açısından "örnek ülke" gösterilmesini engellememiştir. Körfez krizinde Özal'ın izlediği yol, iktisat politikalarında on yıldır izlediği yaklaşımın -ABD çizgisinin "en sadık" partizanlarından biri rolüne soyunarak- dış siyasete de uygulanması olarak yorumlanmalıdır.

V. Burjuvazinin Sınıf Bilinci ve Devletin Sınıf Karakterinde Yozlaşma

Burjuvazinin Sınıf Bilinci Üzerine

1980'li yıllar içinde Türkiye toplumunun yaşadığı önemli ve derin değişmelerin değerlendirilmesinde, Türkiye solunun bünyesinde dahi gözlenen ciddi bir ayrılık göze çarpi-

yor: Bazıları bu dönemi, maliyeti ne olursa olsun Türkiye kapitalizminin olgunlaşma yılları olarak görüyorlar; diğersleri ise daha önceki yirmi yıl boyunca edinilen iktisadi, siyasal ve toplumsal birikim ve kazanımların büyük ölçüde israf edildiği “yitik yıllar” olarak algılıyorlar.

Bu fikir ayrılığı, bu bölümde tartışılan burjuvazi/devlet ilişkileri sorunsalına nasıl yansiyabilir? 1980'li yılları kapitalizmin olgunlaşma dönemi olarak yorumlamamızın mümkün olup olmadığını “devletin sınıf karakterinde olgunlaşma eğilimleri ağır basmakta mıdır?” sorusunu yanıtlamaya çalışarak tartışabiliriz. Bu tartışma, bir boyutuyla burjuvazinin sınıf bilincinin gösterdiği gelişme ve dönüşümleri de içerecektir.

“Devletin sınıf karakterinde olgunlaşma”dan ne kastediyoruz? Bu bölümün başlarında bu soruyu kısaca ele aldık ve egemen sınıfların (Türkiye için burjuvazinin) genel ve uzun dönemli çıkarlarının temsil edildiği bir durumun sınıf iktidarının en olgun biçimini temsil ettiğini ileri sürdük. Burjuvazinin belli fraksiyonlarına bağımlı “kısmı” çıkarlarla, belli işadamlarının gözetildiği “tekil” çıkarların, derece derece daha “ham” sınıf iktidarlarına tekabül ettiğini ima ettik. Bu soyut şemayı yarı şaka, yarı ciddi (veya yarı folklorik, yarı tarihsel) bir örnekle canlandırmaya çalışalım:

Büyük sürü sahipleri ile büyük çiftçilerin araziyi paylaşım kavgası içinde oldukları; “değer yaratan” sosyo-ekonomik ögeler olarak da sığır çobanları (yani “cowboy”lar), ırgatlar ve küçük çiftçilerin yer aldığı; Washington’un henüz nüfuz edememesi nedeniyle devlet gücünün henüz oluşum halinde olduğu “Vahşi Batı”dan söz edelim. Bu ortamda devletin sınıf karakterinin ilk ve en ilkel biçimi, çiftlik sahiplerinden en güçlü ve en zengini olan A'nın adamlarından birinin şerif olması durumunda ortaya çıkar. Devlet, yani şerif, bu durumda, gerçek patronunun çıkar-

larını, diğer çiftlik sahiplerine; tüm sürü sahiplerine ve kendi ırgatlarına karşı korumak işlevini üstlenmiştir. “Tekil çıkarlar” a dayalı burjuva devletine tekabül eden hal budur. Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyal tarihi içinde devlet otoritesinin tek tek “zengin yaratmak” için kullanıldığı 1920’li yıllar bu duruma kısmen yaklaşan bir dönem olarak görülebilir.

Durum istikrarsızdır. Zamanla, belki de “cowboy filmleri” geleneğinde bir miktar kan döküldükten sonra, diğer büyük çiftlik sahipleri de iktidara ortak olmayı başaracaklardır: A ile birlikte kararlaşdıracakları ve büyük toprak sahiplerinin ortak çıkarlarını, ırgatlarına, küçük çiftçilere ve sürü sahiplerine karşı korumayı üstlenecek yeni bir şerif üzerinde anlaşacaklardır. Burjuva iktidarının kısmi (yani burjuvazinin belli bir fraksiyonunun ortak) çıkarlarını gözeten sınıf iktidarına tekabül eden ve öncekinden bir derece daha “olgun” kabul edilebilecek olan hal budur. Latin Amerika yazınında bu (büyük toprak sahiplerinin iktidarını kastederek) “oligarşik iktidar” kavramı ile nitelendirilir. Cumhuriyet tarihinde ise, 1960’lı-70’li yıllar, bu kez sanayi sermayesi lehine olmak üzere, benzer bir duruma benzetilebilir.

Oligarşik iktidar da, ekonomiye egemen olan burjuvazinin diğer ana fraksiyonlarını, örneğimizde büyük sürü sahiplerini sürekli dışladığı için istikrarsızdır. Çetin, hatta kanlı mücadeleler, en sonunda bir büyük toplumsal ittifak ile sonuçlanır. Artık şehir meclisi ve ona bağlı olarak atanan şerif, hem büyük toprak sahiplerinin, hem de büyük sürü sahiplerinin ortak ve genel çıkarlarını; farklı bir ifadeyle, bir *sınıf olarak* burjuvazinin çıkarlarını temsil edecektir. Hatta zamanla (ve muhtemelen artık Washington’un da telkin ve katkılarıyla) şehir meclisi, temel mülkiyet ilişkilerinin ve sınıf egemenliğinin ana öğeleri zedelenmediği sürece büyük mülk sahiplerinin çıkarlarıyla ırgat, sığır ço-

banı ve küçük çiftçilerin çıkarları arasında da uzlaşma ve hakemlik rolleri üstlenebilir. Burjuva devletinin çağdaş Batı Avrupa ve ABD'de gözlenen en olgun biçimi budur.

Burjuvazinin, devleti sadece tekil veya kısmi çıkarlarının bekçisi olan bir aygıt olarak görmekten vazgeçmesi; bir sınıf olarak ortak ve uzun dönemli çıkarlara da sahip olduğunu farketmesi ve devletten bunların gözetilmesini talep etmesi belli bir *sınıf bilincine* ulaşması anlamına gelir. Dolayısıyla, devletin sınıf karakterindeki olgunlaşma ile burjuvazinin sınıf bilincinin yerleşmesi birbirine paralel giden iki süreçtir. 1978-79 kriz yıllarından başlayarak 1980'li yılların sonuna kadar Türkiye'nin tablosu bu bakımdan neler göstermektedir?

İncelediğimiz dönem boyunca sermayenin siyasi iktidar sorunu üzerinde birleşik tavır gösterdiği zaman aralıkları (1979, 1980-1982, 1984-1987) içinde birleştirici etkenlerin neler olduğunu tartışarak sorunu incelemeye başlayabiliriz. Birkaç saptama yapabiliyoruz.

Birinci olarak, Türkiye burjuvazisi, dünya kapitalist sistemiyle bağımlı ve zayıf bir konum içinde eklemelenmiş olmanın bilincindedir ve bu nedenle beynelmilel kapitalizmin güç odakları ile karşıtlık içinde sürdürülen siyasi çizgilere destek vermesi beklenemez. Keza, aynı güç odaklarının açık desteğine sahip iktidarlara da karşıtlık ilişkilerine girmekten mümkün merteye kaçınacaktır. 1979 yılında Ecevit hükümeti ile IMF ve ABD arasındaki uyumsuzlukların derinleşmesi, sermaye çevrelerini iktidara karşı tavır almaya sevkeden ana etkenlerden biriydi. Keza, ANAP hükümetlerine uluslararası sermaye tarafından verilen açık destek, bu iktidarın kimi politikalarından zarar gören iş çevrelerinin uzun süre muhalefete geçmelerini frenlemiştir. Aslında, ANAP çizgisinde zamanla Türkiye burjuvazisinden çok uluslararası sermayeyi -ve özellikle onun Washington kanadını- temsil eden özelliklerin ağır

basması yüzündendir ki Özal zaman zaman sermayeden daha güçlü olduğu, burjuvaziyi “terörize ettiği” izlenimleri uyandıracak davranışlar içine girebilmektedir. Dış bağlantı ve destekleri dikkate almadan bu durumu anlamak imkânsızdır.

İkinci olarak, işçi sınıfı hareketi burjuvazinin temel ekonomik çıkarlarını, politik ve ideolojik hegemonyasını tehdit edecek boyutlara ulaştığı an, sınıf-içi bölünmelerin önemini yitirdiği ve birleştirme etkenlerinin ağır bastığı ortaya çıkmaktadır. Sermayenin Ecevit iktidarına karşı başlattığı saldırının ardında, hükümetin işçi hareketindeki radikalleşmeyi önleyememesi veya önlemek istememesi temel bir etken idi. Bu, sadece ücret hareketleriyle ilgili bir tepki değildi; bu yılları bir “kâbus” haline getiren olgu, “işyerlerinin yönetilemez hale gelmesi, işverenin işçiler üzerindeki otoritesinin yitirilmesi” olmuştu. 12 Eylül rejiminin ana gündem maddelerinden birinin işgücü piyasasını yepyeni düzenlemelerle “disiplin altına sokmak” olması; bu rejime sermayenin tüm kesimlerince verilen sınırsız desteğin arkasında yatan ana etkendir. Bu yeni düzenlemeyi devralan ve gerektiği gibi uygulayarak ücret düzeyini ve sendikacılığı bir süre için sermayenin ana sorunlarından biri olmaktan çıkaran ANAP politikalarına, bu politikaların diğer öğelerinden zarar gören sanayici gruplar tarafından dahi birkaç yıl boyunca verilen desteği böyle açıklayabiliriz.

İşgücü piyasasının kurumsal düzenlenmesi, geleneksel olarak sendika sorunlarıyla karşılaşmayan sermaye gruplarını dahi temelden ilgilendiren; yani burjuvazinin *genel* çıkarlarıyla ilgili bir sorundur. Ancak, sermayenin ortak çıkarları bu sorunla sınırlı değildir. 1980 sonrasında ve özellikle ANAP iktidarının ilk yıllarında sermayenin genel ve ortak sorunlarının bir bölümünü çözmeye yönelik bir dizi politika yeniliği gözlüyoruz: Vergi sisteminin

köklü bir biçimde sermaye lehine değiştirilmesi,¹⁹ Türk Parasını Koruma Kanunu'na bağlı yasakların büyük ölçüde kaldırılması, "siyasi ve ideolojik suçlar"ın amansızca takip edildiği bir dönemde "ekonomik suça ekonomik ceza" ilkesi arkasına sığınarak ve bir dizi af yasası ile tamamlanarak "kara ekonomi"nin aklanması bunlara örnektir. Biraz ileride tartışacağımız yozlaşmalara ve çelişiklere yol açmakla birlikte, işadamlarının iktidarda yer alan -ve hemen hemen tümü siyasete iş çevrelerinden gelmiş olan- siyasetçilere, Özal ailesine, zamanına göre Pakdemirli'ye, Taner'e, Çelebi'ye bürokrasi katını atlayarak doğrudan ulaşabilmeleri; birlikte katıldıkları dış gezilerde sorunlarını çözebilmeleri, bir süre için sermaye-iktidar ilişkilerine "yeni, rahat ve ferah bir üslup" getirmiştir. Ideolojik söylemi, iktidar kadrolarının kökenleri, politika yönelişlerinin ana doğrultusu ile ANAP iktidarı birkaç yıl boyunca işadamlarının bütün kanatlarına "bizim iktidarımız" dedirtecek özellikler taşımış ve bu yüzden yaygın destek görmüştür.

Bu saptamalarımız sermayeyi yakın geçmişte siyasi iktidara karşı birlikte davranmaya yönelten etkenler üzerindedir. Farklı bir ifadeyle, burjuvazinin hangi koşullarda *genel* çıkarlarını tekil ve kısmi çıkarlarının üstünde tuttuğunu tartışmış oluyoruz. Ancak, burjuvazinin sınıf bilincinin daha da olgunlaşması, kısa dönemin ötesine gidebilme yeteneği ile de ilgilidir. Bu bakımdan Türkiye burjuvazisinin yakın geçmişte parlak bir sınav verdiği söylenemez. İş çevreleri 1980 yılında işgücünün şiddet yoluyla disiplininden yana ağırlığını koyarken, kısa dönemli bir çözümün ebedi bir çözüm olacağı yanılığısı içinde idiler. 1979 yılında tıkanmış iyice ortaya çıkan "popülizm"i, kısa dönemli sorunlarının saplantısı içinde kıvranan burjuvazi askeri ve otoriter

¹⁹ Bu konuda Bkz. O. Oyan, *24 Ocak Ekonomisinde Dışa Açılma ve Mali Politikalar*, V Yayınları, Ankara, 1987.

bir modelle aşmaya çalıştı ve böylece bir tarih perspektifinden yoksunluğunu bir kez daha ortaya koydu.

Bu tarihsel dönemde bizce, uzun dönemli bir perspektif, emekçi sınıfları siyaset sahnesine aktif aktörler olarak katan bir burjuva demokrasisine ulaşma çabalarını gerektirirdi. Bu da, otorite ve disiplin özelemlerinin siyasete egemen olması ile değil, toplumsal dönüşümün demokrasi-nin genişletilmesi yönünde zorlanması ile gerçekleşebilirdi. Böyle bir adım ekonomik krizin emek ve sermaye arasında belli bir “toplumsal sözleşme” ile aşılmasının çerçevesini de yarattı. Aksine, “askeri çözüm”ün ebedi bir çözüm olacağı yanıtına sapanıp kalan Vehbi Koç -sınıfının teşhis ve taleplerine tercüman olarak- 12 Eylül’den üç hafta sonra Kenan Evren’e yazdığı mektupta, “TKP... ve solcular... memleketi yıkmak için... yeniden harekete geçmişlerdir. Bunlara karşı uyanık olmalı ve teşebbüsleri muhakkak engellenmelidir” tavsiyesinde bulunuyordu.²⁰ Türkiye burjuvazisinin “en kıdemlisi ve en büyüğü” Vehbi Koç’un bu “derin” görüş ve tavsiyelerinin en çok sekiz yıl içinde yine sermaye çevreleri içinde nasıl eskidiği, seçkin işadamlarının büyük çoğunluğunun 141-142’nin kaldırılmasından yana tavır almaları ile ortaya çıkıyor. 12 Eylül’ün onuncu yılında TÜSIAD’ın Türkiye toplumunun geleceğine ilişkin bir “vizyon” arama-ya başlaması; sınıflar-arası bir toplumsal sözleşmeyi de bu “vizyon”dan türetmeyi önermesi. 1980’li yılların başındaki “miyopluğun” gecikmiş bir ikrarı sayılabilir.

Devletin Sınıf Karakteri: Olgunlaşma mı, Yozlaşma mı?

1980’li yıllarda devletin sınıf karakterindeki gelişmeyi, kabaca nitelendirebilmek için yukarıdaki “Vahşi Batı” örneğine dönelim: 1960’lı ve 70’li yıllarda ekonomik işlevleriy-

²⁰ Sönmez, *age*, ss. 350-351

le devletin özellikle sanayi sermayesi lehine bir aygıt halini kazandığını görüyoruz. Bu örneğimizde büyük çiftlik sahiplerinin çıkarlarını izleyen şerifin temsil ettiği "oligarşik" devlet biçimiyle benzerlik taşır. Ancak arada önemli bir fark vardır. Şerifin, büyük toprak sahipleri arasındaki dengiyi bozmamasını, çatışan bireysel çıkarlar arasında tarafsız kalmasını sağlayacak herhangi bir güvence ve mekanizma "Vahşi Batı" örneğimizde yoktur. 1960'lı-1970'li yılların Türkiyesinde ise, ithal kotaları, döviz ve kredi tahsisleri, vergi teşvikleri ile ayrıcalıklı bir desteğe mazhar olan sanayi sermayesinin saflarında yer alan bireysel işadamları arasında avantajların (ya da "avanta"ların) tarafsızca dağıtılması işlevini bürokrasi üstlenmişti. Bu bürokrasi, sözü geçen avantajların, "rant"ların varlığını tartışmaz, kabul eder; sadece, bunların dağıtılmasında bireysel çıkarların gözetilmesini önler. Bu işlevi hakkıyla yürütebilmesi için bürokrasi bir dizi özelliklere sahiptir. Ekonomik mevzuatı uygulamakta, hatta kararname ve yönetmelikleri hazırlamakta geniş yetkileri ve siyasi iktidara karşı yasal güvenceleri vardır. İdeoloji düzleminde kendisini "devletin sahibi" olarak görür. "Devletin soyulması"nı, "devlet eliyle *bi-reylerin* zengin edilmesi"ni önlediği kamsındadır. (Dikkat edelim: "devlet eliyle *genel olarak sanayicilerin* zengin edilmesi"ne karşı -sanayiciler arasında nesnel paylaşım kuralları geçerli olduğu sürece- itirazı yoktur.) Bu özelliklerini hakkıyla yürütebilmesi için oldukça otonom bir özellik taşıyabilmesi ve maddi koşulları bakımından hantıplı olmaması gerekir. Dönemin sonlarına doğru, Milliyetçi Cephe koalisyonları sırasında yüksek bürokratik mevkilere yapılan "partizan" atamalar ve enflasyona yenik düşen memur maaşları bu özellikleri aşındırmaya başladı. Ancak, Maliye ve Ticaret bakanlıkları, Devlet Planlama Teşkilatı gibi kuruluşların geniş yetkilerle donanımlı ve özlük hakları bakımından görece ayrıcalıklı uzman

kadroları bakımından sözü edilen yetkiler, işlevler, ideolojik misyon özellikleri büyük ölçüde devam ediyordu.

Burjuvazi bakımından böyle bir çerçeve sorunlar yaratır: İşadamlarının doğal ve organik ilişkileri devletin siyasi katı ile. Bürokrasinin denetleyici bir katman olarak araya girmesi çoğu kez işleri yavaşlatır; uzmanlarda zaman zaman gözlenen küçük burjuva radikalizmi tedirgin edicidir ve örneğin vergi sisteminin ödünsüz uygulanması gibi kimi kuralları sermayenin hiçbir kesimini hoşnut etmez. Ancak, öte yandan bu çerçeve, sermaye-devlet bağlantılarına ve sermayenin iç katmanları arasındaki ilişkilere istikrar getirir; geleceğe dönük olarak, örneğin yatırım kararlarında belirsizlikleri önler ve öngörülerde devletten kaynaklanan sürprizleri asgariye indirir.

12 Eylül rejimi süresince ve ANAP'ın ilk iktidar yılları içinde yukarıda tartıştığımız *genel olarak sermayenin* lehindeki iktisat politikası uygulamaları ve ithal ikameci/korumacı/müdahaleci modelin kimi geleneksel araçlarının (ithal kotalarının, kredi tahsislerinin, fiyat denetimlerinin) ortadan kalkması, bir süre için devletin sınıf karakterinde olgunlaşma izlenimleri vermiş olabilir: "Liberal" yorumcular, bu gözlemlerden hareketle, devletin artık burjuvazinin ayrıcalıklı bir alt-grubunun (içeride dönük sanayi sermayesinin -veya "Vahşi Batı"nın "oligarşik" büyük çiftlik sahiplerinin-) değil; genel olarak sermayenin uzun dönemli çıkarlarını gözeten bir aygıt özellikleri kazanmaya başladığını ileri sürmeye başladılar.

Ancak, bu yorumlarda gözden kaçan iki şey vardır: Birinci olarak, "liberal" 12 Eylül ve ANAP dönemi korumaya, kredi tahsislerine dönük kimi "rant"ları ortadan kaldırırken, farklı alanlarda hükümet politikalarından kaynaklanan yepyeni ve muhtemelen çok daha büyük rakamlara ulaşan "avanta"/"rant" olanakları yaratmıştır ve "liberal" yazarlar bu olguyu bir türlü görmek istememişlerdir: İhraç

teşviklerine bağlı hayali ihracat olgusu bunların en iyi bilinenidir. İhale sisteminde, koruma oranlarını sık sık ve tutarsız bir biçimde değiştiren ithalattan alınan fon uygulamalarında, siyasi iktidar -önceki döneme göre çok daha geniş bir biçimde- belli şirketleri ihya etmek veya çökertmek imkânına sahip kılınmıştır. Yeni dönemin teşvikli sektörlerine (örneğin turizme) sağlanan vergi ve kredi sübvansiyonları, belediyelerin imar izinleri, "şirket kurtarma"lar, özelleştirme operasyonları, yabancı şirketlerle "joint venture" için verilen izinler ve aynı bağlamda yabancı sermaye yatırımlarına verilen teşvikler. Kamu Ortaklığı İdaresi'nin borsada alım ve satım yapma yetkisi ile donatılması "liberal" dönemde devletin yarattığı, yeni "avantaja" alanlarıdır.

Liberal yorumcuların, en azından başlangıçta, göremedikleri ikinci husus şudur: Kamu politikalarından kaynaklanan yeni "avantaja" alanları böylece doğarken, bunların oluşturulması, dağıtımı ile ilgili yetkiler devletin bürokratik katmanından devletin siyasal katmanına intikal etmekte idi. Özellikle ANAP dönemi, iktisat politikası konularına "anti-bürokratik" bir söylemin egemen olduğu ve buna bağlı olarak "bürokratik işlemlerin sadeleştirilmesi" iddiasıyla geleneksel olarak bürokrasinin üst kademelerine veya uzmanlara ait olan yetkilerin doğrudan doğruya ilgili belediye başkanına, bakana, başbakana ve (Özal'ın Çankaya'ya çıkmasından sonra) cumhurbaşkanına geçtiği yıllardır. "Avantaja yaratıcı" kamu faaliyetlerinde çeşitliliğin ve olanakların alabildiğine genişlediği bir dönemde bürokrasinin "rant dağıtmakta tarafsızlığı sağlayan rolü" böylece büyük ölçüde yok olmuştur. Kamu yönetiminin üst katmanlarına, geleneksel "mülkiye bürokrasisi"nin dışından ve esasta siyasi çevrelere kişisel ilişkilerle bağlı olarak onların doğrudan uzantısı sayılabilecek ABD-yetiştirmesi

“prensler”in yerleştirilmesi bu süreci hızlandırmıştır. Geleneksel bürokrasinin, bu yeni dönemin “avanta dağıtma” mekanizmalarını önlemek için devletin siyasi katmanına karşı verdiği son meydan muharebesi hayali ihracat alanındadır. Ekonomik bürokrasinin kesin yenilgisiyle sonuçlanan; ancak daha sonra devreye giren kimi yargı organlarının bağımsız bir inisiyatifıyla iktidarın tam istediği biçimde bağlanmayan bu muharebenin ilginç hikâyesi Bilal Çetin tarafından ayrıntıyla ortaya konuyor.²¹

Dikkat edileceği gibi, ithal ikameci dönemle karşılaştırıldığında bu dönemde “avanta” alanları, genel olarak spekülâtif faaliyetler lehine belli bir ağırlık taşımanın ötesinde sistemli olarak tanımlanmış değildir: Büyük devlet ihalelerinin veya belediyelerin imar izni peşinde koşan müteahhit firmalar, ihracatçılar, yabancı sermaye ile ortaklık, “kurtarma veya af” arayan ya da kredi/vergi teşvikleri, sübvansiyonlar peşinde koşan sanayiciler, turistik teşvikleri kovalayan sermayedarlar veya KOL’nin borsa işlemlerini izleyen rantiyer öğeleri vb. garip bir işadamları kitlesi oluşturur ve bunlar sadece ve sadece üst düzey siyasi kadrolara nüfuz etmekle ve yakın olmakla “avanta”lardan yararlanabilirler. Kamuoyunun “köşeyi dönme” felsefesi ile, yani burjuva ideolojisinin en “paraziter” bir varyantı ile biçimlendirildiği bir dönemde eski tarz solcular ile “mülkiye” geleneğinden bürokratların dışında bu yeni oluşumlarda herhangi bir sapkınlık görenlerin sayısı pek az olmuştur. Hatırlayalım: Cumhurbaşkanı kamu kuruluşlarının borsada işlem gören hisse senetlerinin KOL’ce desteklenip desteklenmemesi konusunda talimat vermektedir veya borsa değeri sıfıra yaklaşan bir şirketi “kurtarma” telkininde bulunup bunu basına duyurmakta ve aynı şirketin hisse senedi fiyatlarının birkaç misli yükselmesine yol açmaktadır. Aynı

²¹ B. Çetin, *Soygun*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1989.

günlerde Semra Özal, oğlu ile birlikte borsada oynadığını ve bayağı kazandığını rahatlıkla söyleyebilmektedir.²²

ANAP dönemi, böylece, sermaye çevreleri içinde ENKA, ESKA, Toprak gibi yeni sermaye gruplarının “yıldızlaştığı”; iktidarla ilişkileri iyi tutan Sabancı, Koç gibi holdinglerin, STFA, Koçtuğ, Kutlutaş gibi geleneksel grupların “yeni düzen”e uygun koşullarda uyum sağladıkları bir dönemdir.

Ancak, madalyonun bir de öteki yüzü vardır: Siyasi iktidarla yakınlık derecesinin yarattığı imkânları paylaşma yarışında yenik düşen veya ANAP/MDP ayrılığı sırasında “yanlış ata oynamış olma” hatasını işleyen Narin, Yaşar, Anadolu Endüstri Holding, Ercan gibi diğer gruplar ise yeni dönemin imkânlarından yoksun kalmışlar; hatta kimi durumlarda tekil olarak cezalandırılmışlardır.

1980'li yılların sonlarına doğru Türkiye'de devletin sınıf karakterinin kazandığı bu yeni durumu nitelendirmek için tekrar “Vahşi Batı” örneğimize dönelim: Tüm büyük çiftçileri temsil eden şerif, yani “oligarşik” yönetim tökezlemiştir. Sığır çobanları ile ırgatlar ve küçük çiftçileri bir türlü “hızaya getiremeyen” şerif, saygıdeğer vatandaşların “umumi arzu”su uyarınca görev süresinin bitiminden önce “azledilmiştir”. Büyük iddialarla gelen ve saygıdeğer bir kasabalı olan yeni şerif, Washington tarafından donatılan silahşörleri yardımıyla “kanun ve nizamı” ve tehdit altındaki mülkiyet düzenini yeniden kurar. Ancak, düzenin sahibi olma rolünü tüm mülk sahiplerine iyi “satabilmesi” ve Washington'un tam desteğine sahip olması şerifin durumunu güçlendirmiştir. O da bu gücünü gönlünce ve çıkarlarını ve iktidarını gözeterek kullandı: Çiftlik sahipleri ile sığır sahiplerinden kimini destekleyip kimiyle bozuşarak; ancak desteklenenlerin de (şerifle birlikte) mutlaka “ihya

²² *Sabah*, 16.12.1990.

edildiği” bir “yeni düzen” yaratır. “Vahşi Batı”da durum, devletin ilk ve ilkel biçimine -yani falanca çiftlik sahibinin adamı olan şerif örneğine- doğru bir dönüşü andırıyor. Ancak, farklar da vardır: Zira, bu kez inisiyatif şeriftedir. Öncelikle Washington’un, sonra da “kendisinin” adamı olan şerif ihya edeceği çiftlik sahibini bizzat seçmektedir. “Oligarşik” yönetimden, “bireysel” ilişkilerin egemen olduğu yönetim biçimine dönüş vardır; ama ilişkilerin doğrultusu aynı değildir.

“Vahşi Batı”da oluşan bu yeni “yönetim biçimi” ile 1980’li yılların ikinci yarısında Türkiye’de oluşan devlet-burjuvazi ilişkilerinin benzerlikleri üzerinde daha fazla durmaya gerek yok. Sadece şunu vurgulayalım ki, devletin sınıf karakterinde meydana gelen bu yeni gelişmelerin “olgunlaşma” değil, “yozlaşma” doğrultusunda olduğunu Türkiye’nin “liberal” ve “liberal sol” yazarları değil, doğrudan doğruya belli sermaye çevreleri ortaya koydular. Bu, doğal olarak günlük pratikten gelen bir algılamadır: Devletin siyasi katı ile kurulan ayrıcalıklı bireysel ilişkilerin “yüksek getiri” sağladığı bir ortam; hele 1988-89 gibi bir durgunluk konjonktüründe, iş çevrelerinin saflarında olağanüstü gerginlikler ve belirsizlikler meydana getirir. Siyasi çevrelerle özel ilişkilerin gelecekte nasıl seyredeceğini öngörmek; uzun dönemli yatırım kararları almak, ayrıcalıklı gruplar için dahi güçleşir. Dışlanan çoğunluk ise, devletin özel teşvik ve korumalarına gerek olmayan iç ticaret ve küçük çaplı üretim gibi alanlarda varlığını sürdürebilir. Orta boylu veya daha büyük sanayi, dış ticaret, finans, büyük boyutlu turizm, büyük kentsel rantların veya devlet ihalelerinin söz konusu olduğu müteahhitlik gibi kritik alanlarda ise “dışlanma”nın bedeli ağırdır; varlık-yokluk sorunudur.

Çağdaş Batı kapitalizmi, 18. ve 19. yüzyılların dinamik ve yaratıcı rekabeti üzerine oluşmuştur. Bu, teknolojiye, üretim maliyetlerinde, kalitede, fiyatta, pazara ulaş-

mada rekabeti, yani rakip firmadan bir adım ötede bulunmayı bir varlık-yokluk sorunu haline getiren bir kapitalizmdir. 21. yüzyıla yaklaşırken Türkiye kapitalizmi ise Cumhurbaşkanından başlayarak belediye başkanı katında son bulan ve "ihsan dağıtma" yetenekleri sınırsız olan devletin siyasi katına nüfuz etmede "vahşi bir rekabet"e dayanıyor. Bu durum, oyuna katılanlar tarafından öylesine doğal görünüyor ki, Dalan'a yakınlığıyla tanınan ve Tak-sim'deki arsası üzerindeki imar iznini on kattan otuz dört kata çıkarmayı (ve böylece olağanüstü rantlara ulaşmayı) becerdiği için eleştirilen Mustafa Süzer, bu eleştirileri, "Sabancı'ya kırk kat rant verilecek de bana niye verilmeyecek? Bunlar risk olarak (?) kazanılmış rantlardır" diye yanıtlıyor.²³ İşte çağdaş Türkiye kapitalizminin rekabet ve risk anlayışı...

Bir diğer ilginç tepkiye örnek olarak Halit Narin'i verelim: 12 Eylül rejimi altında iktidarla yakın ilişkiler içinde bulunan; sendikal hayatı disiplin altına almayı hedefleyen yeni yasal çerçevenin oluşmasına doğrudan katkıları olan tekstil sanayicisi Narin'in, ANAP döneminde iktidarla aynı yakın ilişkileri kuramadığı anlaşılıyor. Narin bunu denediğini açıkça itiraf ediyor: "Hükümet değişikliğinde menfaat... beklentilerim olmuştur. Bu da doğaldır" diyor. Ancak ayrıcalıklı gruba girmeyi başaramamıştır. Yüksek kredi faizlerinin yükü, kendi dış ticaret sermaye şirketini kuracak kadar büyük olmaması ve "özel imkânlar"dan yoksun tutulması Narin'i krize sürükleyince (ve ancak o zaman), ünlü işadamımız ANAP'ın "yeni düzeni"ne şiddetle saldırmaktadır: "Bazı firmalar çıktı son beş senede. Bunları her temel atma(da), her toplantıda, her... ihalede görmeye başladık Boğaziçi(nin özelleştirilmesinde) de

²³ *Cumhuriyet*; 15.3.1989. Süzer'in burada sözünü ettiği "riskler", rantları "kazanlar"dan çok, er-geç siyasal veya hukuki hesap verme durumunda kalması söz konusu olan "rantları dağıtan" siyasi kadrolara ait olsa gerek.

bunları görüyoruz... Türkiye’de iki üç tekelin dışında ihale alan, iş yapan... yok mudur? Hadiselerin birkaç firmanın etrafında sergilenmesi yanlış... Üstün... aile tiplerine, bütün işleri ben yapacağım diye ortaya çıkan firmalara karşı... üzücü reaksiyonlar olmasın diye... şunu düşünüyüz:... Herkes devletin her şeyinden istifade etmelidir.”²⁴

Narin, şüphesiz, devlet imkânlarından genel değil, bireysel “istifade” elde edememenin sıkıntısı içindedir. Ancak, bu sıkıntıyı “herkes”in istifade etmesi formülü içinde dile getirdiğinde bir açmaz içine girmektedir. Zira, ANAP’ın son yıllarına damgasını vuran “istifade” biçimleri, genel ve kısmi değil bireyseldir. Bireyselleşmesinin de bir *toplumsal sınıf olarak* burjuvazi için yarattığı sorunlar çözümsüzdür. O kadar çözümsüzdür ki, TÜSIAD’ın genç kuşaktan gelen başkanları “yeni düzen”i *kleptokrasi* (hırsızlık rejimi) olarak nitelendirmeye mecbur kalacaklardır.

1990’lı yılların başında sermaye-devlet ilişkilerindeki yozlaşma eğilimleri, önceki on yıla damgasını vuran “uzun dönemli bir perspektif yokluğu” ile birleşince, Türkiye burjuvazisinin en gelişkin öğelerinin farklı bir siyaset, farklı bir iktidar ve farklı bir perspektif arayışı hızlanmaktadır. Bu yıllar, yine İstanbul’un büyük iş çevrelerinde “vizyon, perspektif, strateji ve plan” gibi on yıldır iktisat politikaları söyleminin dışında kalmış olan kavram ve temaların yeniden “tedavüle girmesi” gibi ilginç sonuçlar doğurmaktadır. Son yıllarda gözlenen kimi tepkilerin, “yeni düzen”in tahripkâr öğeleri ağır basmaya başlayınca gündeme gelen basit bir revizyon talebinden ibaret olup olmadığını zaman gösterecektir: Unutmayalım ki sermaye-devlet ilişkilerindeki yozlaşma iş çevrelerinin aktif katkısı olmasaydı hiçbir zaman bugünkü boyutlara ulaşamazdı.

²⁴ *Ekonomik Panorama*, 12.3.1989.